

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Загальна постановка проблеми. Одна з основних особливостей сучасної освітньої парадигми полягає у компетентнісній орієнтації навчально-виховного процесу. Вона найбільш повною мірою відповідає синергетичним принципам самоорганізації, саморозвитку і самоуправління складних відкритих дисипативних систем. А саме такими системами виступають і сама освіта як важливий і відповідальний соціальний інститут, і особистості як студента, так і педагога. Однак теоретичні пошуки дослідників і у сфері застосування в освіті постнекласичної методології, що ґрунтується на синергетиці, і у сфері її компетентнісної орієнтації ще, на жаль, не отримали належної практичної спрямованості. Тому педагогам-практикам доводиться самотужки здійснювати творчі пошуки шляхів і способів істотного підвищення ефективності навчально-виховного процесу і забезпечення високого рівня якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Одним з таких шляхів виступає раціональна, логічно побудована, дидактично вивірена й чітко спрямована самостійна робота студентів. Адже вона здатна забезпечити високу ефективність їх підготовки.

Однак сьогодні серйозною проблемою саме і постає визначення сутності та змісту раціональності й логічності її побудови, організації здійснення та контролю результатів. Іншими словами, вкрай важливо «вписати» самостійну роботу студентів у загальну систему педагогічних технологій вищої школи так, щоб ця система у своїй цілісній єдності включала відповідальність і мотивацію студентів і активно сприяла належному розвитку цих якостей. Важливий аспект проблеми утворює й вибір змісту і обсягу навчального матеріалу, що необхідно виносити на самостійну роботу, та його характер, форми виконання завдань.

Аналіз публікацій з проблеми переконливо свідчить про її важливу роль для педагогічної теорії й освітньої практики. Адже самостійна робота, як пише В. В. Ягупов, «має надзвичайно важливе значення для формування й удосконалення знань, мислення й переконань». Тому, на глибоке переконання вченого, «цей метод є внутрішньою основою будь-якого іншого методу

навчання і необхідною передумовою дидактичного зв'язку різних методів навчання між собою». Він спеціально підкреслює, що «сучасні освітні процеси і науково-технічна революція роблять метод самостійної роботи одним з основних» [1, с. 344]. Особливо важливого значення самостійна робота набуває у вищій школі, яка здійснює не тільки освіту, але й головним чином професійну підготовку майбутніх фахівців. Численними психологічними дослідженнями було встановлено, що людина з часом забуває 90 % того, що вона почула, 50 % того, що побачила, і лише 10 % того, що зробила самостійно. Ось чому самостійна робота відіграє таку важливу роль у підготовці та професійному становленні фахівців.

На жаль, сутність самостійної роботи студентів часто визначається досить формально, без належного розкриття її сенсу і призначення. Наприклад, відомий вчений-педагог А. І. Кузьмінський визначає її як навчальну діяльність студента, яка планується, виконується за завданням, під методичним керівництвом і контролем викладача, але без його прямої участі [2, с.309]. Цілком очевидно, що таке формулювання могло б істотно виграти, якби було доповнене ще й цільовим призначенням самостійної роботи та її значними виховними можливостями. Але тут необхідно зважувати й на специфічний жанр книги, як навчального посібника.

Взагалі протягом останніх десятиліть проблемам ролі самостійної роботи студентів, її раціональної організації й контролю результатів приділяється істотна увага з боку відомих вітчизняних та іноземних вчених – педагогів, психологів, фахівців з філософії освіти. Різні важливі її аспекти, як дидактичні, так і психологічні, діяльнісні, цільові, змістовні, технологічні тощо, розглядали С. Архангельський, Ю. Бабанський, Б. Буряк, Л. Вяткин, М. Гарунов, С. У. Гончаренко, Дж. Дьюї, Б. Єсипов, І. Ільєсов, В. Козаков, І. Лернер, П. Підкасистий, М. Скаткін, М. Солдатенко та інші.

Звертає на себе увагу трактування ролі і значення самостійної роботи такими авторами, як В. Загвязинський, М. Буланова-Топоркова, Н. Басова та інші, згідно з яким самостійна робота сприяє формуванню у студентів готовності до самоосвіти, створенню базових основ неперервної освіти та

реальної можливості підвищувати свою професійну кваліфікацію протягом всього активного трудового життя, а у разі необхідності й бути здатним до перенавчання. Самостійна робота, на їх погляд, сприяє становленню студента як свідомого і активного громадянина, розвиває його креативні здібності.

Цілком справедливо Т. Фіногєєва розглядає достатньо складну проблему формування особистості майбутніх інженерів-педагогів саме в процесі їх самостійної роботи. При цьому автор підкреслює, що «самостійність є необхідною умовою ефективності будь-якої діяльності: навчальної, виробничої, громадської, розумової, пізнавальної та ін.» [3, с. 127]. Цілісний підхід до цього аспекту проблеми вона виявляє у твердженні, що формування особистості фахівця відбувається в процесі самоосвіти, самоконтролю й самооцінки. Ми цілком згодні з такою позицією, але хотілося б дещо посилити її тезою про те, що всі ці процеси мають супроводжувати самостійну роботу студентів і розглядатися як невід'ємні й атрибутивні її компоненти.

Важливого значення набувають дослідження, спрямовані на подальше вдосконалення використовуваних форм і методів організації самостійної роботи студентів в загальній системі підвищення якості професійної підготовки фахівців й модернізації вищої освіти. Цікаві результати у цій сфері отримані такими українськими дослідниками, як А. Алексюк, В. Белікова, В. Бондар, М. Головка, Л. Костельна, В. Костенко, О. Шестопалюк та ін. Вони неодноразово доповідалися на наукових конференціях, публікувалися в наукових виданнях.

Взагалі існує безліч робіт, в тому числі дисертаційних, присвячених тим чи іншим аспектам організації самостійної роботи студентів. Знайомство з ними свідчить як про її надзвичайно важливу роль в системі вищої освіти, так і про те, що проблема самостійної роботи ще далеко не вичерпана, а також про ті її резерви, використання яких дозволило б істотно підвищити якість освіти.

Невирішені аспекти проблеми, на наш погляд, випливають з того, що при її розгляді у кожному конкретному випадку розглядаються лише певні аспекти. Через відсутність системного підходу не тільки до її розв'язання, але й навіть до постановки проблема залишається недостатньо розробленою і тому потребує подальшого поглибленого дослідження. Так, у деяких роботах слабо

пов'язана організація самостійної роботи з питаннями мотивації студентів, практично не розглядається роль виховання їх особистої відповідальності в процесі виконання самостійної роботи.

Мета статті й полягає у визначенні сенсу і призначення самостійної роботи студентів та у спробі її поєднання із загальною системою завдань вищої школи. Мається на увазі формування професійної і соціальної компетентності майбутніх фахівців, їх виховання, соціалізація та особистісний розвиток, перш за все прищеплення моральнісних і життєвоціннісних принципів і переконань, світоглядних позицій, розвиток духовного світу й відповідальності. При цьому ми цілком усвідомлюємо, що визначена мета у кращому разі може бути хіба що лише окреслена у найбільш загальному вигляді, як і способи, засоби та шляхи її досягнення у практиці навчально-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. Самостійна робота студентів є важливим і невід'ємним складником навчально-виховної діяльності вищої школи, і її роль у забезпеченні ефективного розв'язання завдань з професійної підготовки й особистісного розвитку майбутніх фахівців постійно зростає. Сьогодні самостійна робота офіційно визнана важливим елементом в системі видів і форм навчальних занять. Вона посідає чільне місце в навчальних планах практично кожної спеціальності. При цьому, залежно від характеру тієї чи іншої навчальної дисципліни, кількість годин на самостійну роботу складає від однієї до двох третин загального часу на її вивчення, тобто в півтора рази, а то і вдвічі перевищує частку часу, призначену для аудиторних занять.

В основі цієї ситуації лежать три такі обставини. По-перше, сьогодення характеризує неспинне, справді лавиноподібне збільшення обсягу науково-технічних знань та їх ускладнення. Їх сприйняття, розуміння й засвоєння може набувати достатньої ефективності лише за умови глибокої й цілеспрямованої самостійної роботи студентів над відповідним матеріалом. По-друге, в процесі самостійної роботи студент, робить для себе не просто відкриття чогось нового, а й впевнюється у своїх силах і можливостях, набуває психічної усталеності й наполегливості. По-третє, самостійна робота виробляє і розвиває у студента навички самостійності й відповідальності, сприяє формуванню психологічної

готовності його як майбутнього фахівця до успішного виконання завдань і функцій його професійної діяльності.

Розглянемо ці ситуації дещо детальніше. Зростання обсягу інформації та її ускладнення в умовах обмеженості термінів навчання робить основними чинниками ефективного оволодіння нею методику викладання і самостійну роботу студентів. При цьому завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних засобів і технологій вони можуть поєднуватися при домінуванні самостійної роботи. Належне ж забезпечення високого рівня професійної та соціальної компетентності фахівця передбачає не просто сприйняття та запам'ятовування ним навчального матеріалу, а глибокого його розуміння. Надзвичайно цікава, і в той же час достатньо складна філософська, психологічна та педагогічна проблема розуміння феномену розуміння ще вкрай недостатньо досліджена. Однак це не заважає пошуку ефективних педагогічних технологій, спрямованих на істотне підвищення рівня розуміння студентами начального матеріалу. Реальна освітня практика переконливо свідчить про те, що його розумінню активно сприяє правильно організована самостійна робота студентів з дієвим педагогічним контролем її результатів.

Вища школа все більш стикається з проблемою низького рівня знань у значної частини випускників вищої школи і вкрай низькою їх мотивацією до навчання. Однією з причин цього стану ми вважаємо втрату інтересу до знань й до освіти взагалі та їх ціннісного сприйняття в суспільній свідомості. Практика ж свідчить, що вже перші успіхи студента, отримані в процесі самостійної роботи, посилюють його інтерес. При цьому виникає цікавий ефект: успішне самостійне виконання певного завдання стимулює інтерес, який, у свою чергу, сприяє бажанню успішно виконувати й наступні завдання. Цілеспрямоване використання педагогом цього ефекту вимагає обов'язкового використання заохочення студента. Тому належна організація самостійної роботи повинна включати системний контроль і об'єктивну оцінку діяльності студента.

Розвиток складників професійної компетентності студента в процесі його самостійної роботи супроводжується його особистісним розвитком, перш за все усвідомленням ним соціальної значущості майбутньої діяльності й ціннісним її

сприйняттям, прагненням до суспільного визнання його самого як особистості і професіонала. Ці процеси зі всією необхідністю формують у нього розуміння особистої відповідальності за якість професійної діяльності, за її безпосередні результати й можливі віддалені наслідки. Все це забезпечує психологічну готовність майбутнього фахівця до виробничої діяльності.

Не випадково у всьому світі самостійна робота виступає найважливішим складником навчання і професійної підготовки фахівців. У провідних технічних університетах, прикладом яких є Масачузетський технологічний інститут, самостійна робота студентів складає істотну, а з деяких дисциплін і переважну частку загального навчального часу і включається до складу кредитів, що враховуються. Її організація тут проста і зрозуміла – один-два рази на тиждень студент отримує набір завдань, які він повинен виконати протягом встановленого часу і подати у письмовій формі результати для перевірки. Самі завдання конкретні, вони спрямовані на отримання реального результату, який можна об'єктивно перевірити.

Таким чином, організація самостійної роботи студентів дійсно постає надзвичайно важливою формою їх підготовки. В той же час реальне ставлення викладачів і навіть деяких завідувачів кафедр українських вищих навчальних закладів до цього виду занять лишається далеко неоднозначним. Це можна пояснити як широким розмаїттям змісту й характеру тих завдань, які виносяться на самостійну роботу студентів, так і ставленням студентів до їх виконання, а також складністю організації контролю результатів цієї роботи. Крім того, цієї організації не передбачає індивідуальний план викладача, вона не вважається навчальним навантаженням. Однак практика роботи зарубіжної вищої школи визнає самостійну роботу студента одним із домінуючих видів його підготовки і відводить значну частку робочого часу педагога індивідуальній роботі зі студентами, яка включає організацію їх самостійної роботи й системному контролю її результатів.

Автором здійснено спеціальне дослідження, спрямоване на визначення рівня ефективності самостійної роботи студентів в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». З цією метою було обрано

12 кафедр. По дві з них були представниками всіх основних профілів, за якими здійснюється підготовка фахівців в університеті, тобто машинобудування, електроенергетика, хімічна технологія, економіка і менеджмент, інформаційні технології. Крім того, по одній кафедрі представляли соціально-гуманітарні й загальноінженерні дисципліни. Таким чином, модельна вибірка у першому наближенні цілком може вважатися достатньо представницькою.

Всім було запропоновано в довільній формі висвітлити такі питання.

1. Яким є співвідношення годин на аудиторні заняття й на самостійну роботу студентів з дисциплін кафедри згідно з навчальним планом?
2. Який характер матеріалу виноситься на самостійну роботу студентів?
3. У якій формі студенти отримують завдання на самостійну роботу?
4. Яким чином здійснюється контроль результатів самостійної роботи?
5. Якою є реальна ефективність самостійної роботи студентів і яким чином її можна підвищити?
6. Якими є недоліки у використанні цієї форми навчальних занять?

Крім того, проводилося особисте опитування з цих питань професорів та провідних доцентів деяких інших кафедр на предмет виявлення їх ставлення до самостійної роботи студентів та оцінки її значення у професійній підготовці, вихованні та особистісному розвитку студентів.

Попередній аналіз отриманих відповідей виявив досить широкий спектр думок і ставлення до цього виду навчальної роботи. Можна визначити три такі групи педагогів за характером ставлення неї. Першу групу складає переважна більшість викладачів і завідувачів кафедр, які вірно оцінюють роль самостійної роботи студентів і вважають її важливим складником навчально-виховного процесу. Тому вони системно підходять до визначення змісту цієї роботи, її організації й контролю результатів. Істотне місце в ній відводиться поглибленому вивченню матеріалу, основи якого розглядалися на лекціях, курсовим роботам, індивідуальним завданням, підготовці рефератів тощо. Важливим та ефективним складником самостійної роботи виступає й участь студентів в наукових дослідженнях під керівництвом викладачів та підготовка ними статей і доповідей на конференціях. Викладачі цієї групи підкреслюють,

що самостійна робота розвиває у студентів здатність самостійно мислити і працювати, відповідальність і уміння приймати власні рішення, формує особисті професійні навички майбутнього фахівця.

Щодо контролю результатів самостійної роботи студентів, то звичайно він здійснюється у формі захисту курсових робіт, подання рефератів та їх обговорення, перевірки і захисту розрахунково-графічних робіт. На окремих кафедрах проводяться експрес-контрольні роботи тривалістю 10-15 хвилин. Однак через недостатню увагу до важливості й можливостей самостійної роботи не всі студенти виконують індивідуальні завдання, а лише 10-15 % своєчасно їх здають. Більшість же затримується на 1-2 тижні, а 5-7 % протягом тривалого часу ходять боржниками.

Другу групу складають викладачі, які вважають, що самостійна робота студентів є неефективною витратою часу і штучним збільшенням навчального часу, що приділяється на вивчення тієї чи іншої дисципліни. На їх думку, співвідношення аудиторних занять та самостійної роботи істотно завищено на користь останньої. Крім того, одним з їх аргументів є те, що студенти безвідповідально підходять до виконання своїх завдань на самостійну роботу, беруть готові реферати з Інтернету або переписують один у одного. Істотні ускладнення в організацію самостійної роботи вносить і низька відвідуваність студентами навчальних занять, особливо на старших курсах, що не дає можливості перевіряти результати виконання ними отриманих завдань. Уявляється, що викладачі цієї групи не осмислили й глибоко не усвідомили істинної ролі самостійної роботи та її можливостей.

Опосередкованим підтвердженням цієї тези слугує існування третьої, на жаль, нечисленної групи викладачів, які добре знайомі з системою організації самостійної роботи в закордонних вищих навчальних закладах, які прагнуть осмислити не тільки її сутність і значення, але й недоліки її застосування в Україні, їх причини й можливі шляхи подолання. Професори Л. М. Любчик та І. В. Кононенко підкреслюють, що завдання на самостійну роботу мають бути конкретними і реальними, вивчення матеріалу з підручників і конспектів не може бути завданням, це просто мається на увазі. В самостійній роботі не

використовуються також завдання типу підготовки рефератів або оглядів, пошуку в Інтернеті, створення презентацій тощо, які ці авторитетні вчені відверто називають імітацією навчання.

В західних навчальних закладах отримати нове завдання можна тільки за умови успішного здавання попереднього. В процесі виконання завдань студент користується консультаціями викладача – щоденно за допомогою електронної пошти і щотижневими згідно з розкладом. Виконані завдання оцінюються в балах, накопичена сума включається до підсумкової оцінки за курс, до них додаються оцінки двох-трьох іспитів, що обов'язково проходять у письмовій формі. Курс зараховується лише у разі, якщо сума балів перевищує встановлений мінімум. Характерно, що при виявленні списування чи плагіату студент безумовно відраховується з університету.

Цілком поділяючи такий підхід до організації та здійснення самостійної роботи студентів, вважаємо за необхідно підкреслити, що наша система освіти на всіх рівнях ще не готова його прийняти. По-перше, це зумовлено недостатньо глибоким розумінням педагогами і керівниками сутності й ролі самостійної роботи студентів у формуванні їх справжньої, а не «паперової» професійної компетентності й забезпечення їх дійсно високої конкурентоспроможності на сучасному ринку праці й робочої сили. По-друге, сьогодні вкрай недостатньою є відповідальність студента перед суспільством і перед самим собою за те, яким будуть його життя і професійна діяльність. По-третє, цьому певною мірою сприяє й низький рівень вимогливості й відповідальності науково-педагогічного складу вищої школи й керівництва вищих навчальних закладів за якість підготовки фахівців. В результаті число дипломованих людей постійно зростає, а по-справжньому компетентних фахівців бракує практично у всіх сферах суспільного виробництва.

Висновки. Для того, щоб самостійна робота посіла належне місце в системі вищої освіти України й забезпечувала бажану якість і результативність, необхідно, на наше переконання виходити з наступних положень. По-перше, кожному викладачеві слід глибоко осмислити її роль і навчально-виховні можливості, впровадити системне планування з місту й характеру самостійної

роботи студентів та способів контролю її результатів. По-друге, при виборі цілей і змісту завдань студентам на самостійну роботу слід чітко дотримуватися дидактичного принципу поєднання доступності з певним рівнем складності, що сприятиме як інтелектуальному та професійному, так і морально-вольовому розвитку особистості майбутнього фахівця. По-третє, необхідно вести рішучу боротьбу зі списуванням і плагіатом у студентських (і не тільки студентських) роботах й запровадити надійну систему їх відповідної перевірки. По-четверте, вкрай важливо пробуджувати й підтримувати інтерес студентів до самостійної роботи як важливого засобу їх професійного й особистісного розвитку, розробити систему заохочення творчих досягнень. По-п'яте, потрібне чітке нормування навчального навантаження викладачів, в тому числі пов'язаного з плануванням та організацією самостійної роботи студентів та контролем і об'єктивною оцінкою її результатів.

Уявляється, що впровадження цих пропозицій в освітню практику вищої школи активно сприятиме відновленню її престижу, формуванню високого авторитету знань і освіти в суспільній свідомості. Це стане одним з ефективних шляхів соціально-економічного й духовно-культурного відродження України.

Список літератури: 1. Ягупов В. В. Педагогіка : Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с. 2. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. – К.: Знання, 2005. – 486 с. 3. Фіногєєва Т. Є. Формування особистості майбутніх інженерів-педагогів у процесі самостійної роботи з педагогічних дисциплін // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2014. – № 1. – С. 121-131.